

Сергій Кардаш

ДЕСТРУКТИВНИЙ ВПЛИВ ВІЙНИ НА СТАНОВЛЕННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ: ШЛЯХИ ВІДНОВЛЕННЯ ЗА ПІДТРИМКИ ЄС

У статті розглядається трансформація середнього класу в Україні в умовах повномасштабної війни, що триває з 2022 року. Особлива увага приділяється деструктивному впливу воєнних дій на економічну стабільність, зайнятість та мобільність цієї соціальної групи. Автор аналізує потенціал середнього класу у відбудові країни та окреслює можливі напрями відновлення за участі інституцій Європейського Союзу.

Ключові слова: середній клас, війна, ЄС, гібридний конфлікт, громадянське суспільство, відновлення.

Serhii Kardash

DESTRUCTIVE IMPACT OF THE WAR ON THE FORMATION OF THE MIDDLE CLASS IN UKRAINE: RECOVERY PATHS WITH EU SUPPORT

The article explores the transformation of the middle class in Ukraine under the conditions of the full-scale war that began in 2022. Particular attention is paid to the destructive impact of warfare on the economic stability, employment, and mobility of this social group. The author analyzes the potential of the middle class in the country's recovery and outlines possible pathways for restoration with the support of European Union institutions.

Keywords: middle class, war, EU, hybrid conflict, civil society, recovery.

Середній клас у структурі сучасного суспільства виконує системоутворюючу функцію: саме ця соціальна група забезпечує

стабільність інституцій, підтримує демократичні практики, формує запит на прозорість і відповідальність влади. У країнах з розвиненим середнім класом спостерігається вищий рівень громадянської активності, правової культури та економічної самодостатності населення. Водночас у перехідних та кризових державах, до яких належить і Україна, становлення середнього класу стикається з численними структурними обмеженнями та зовнішніми викликами.

Розгортання повномасштабної війни у 2022 році суттєво загостило ці обмеження: з одного боку, війна підірвала матеріальну базу середнього класу – через втрату доходів, переміщення, руйнування бізнесів; з іншого – поставила під загрозу відтворення його соціального, професійного та культурного капіталу. У цьому контексті постає низка дослідницьких питань: яким чином війна трансформувала внутрішню структуру середнього класу? Які чинники зумовлюють його вразливість чи стійкість у період гібридного конфлікту? Чи можлива ефективна модель відновлення середнього класу – і яка роль у цьому процесі належить інституціям Європейського Союзу?

Мета цієї роботи полягає в окресленні ключових напрямів деструктивного впливу війни на становлення середнього класу в Україні та аналітичному обґрунтуванні можливих механізмів його відновлення за підтримки європейських партнерів. У фокусі дослідження – поєднання соціологічного, економічного та політичного вимірів проблеми, а також потенціал інституційної допомоги ЄС як чинника стабілізації соціальної структури у поствоєнний період.

Середній клас як основа громадянського суспільства

У сучасному європейському дискурсі середній клас розглядається як головний агент соціальної стабільності, рушій економічного розвитку та носій демократичних цінностей¹. Саме ця група є найбільш зацікавленою у прозорості інститутів, ефективності державного управління та верховенстві права.

¹ Fukuyama, F. (2004). *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century*. Cornell University Press.

В Україні до 2022 року відзначалося поступове розширення середнього класу, особливо серед молодих підприємців, представників ІТ-сфери, науковців та освітян. Попри структурні проблеми в економіці, спостерігалася тенденція до підвищення рівня життя окремих категорій населення², формування споживчої культури та розширення доступу до якісних послуг.

Утім, війна суттєво змінила ці процеси. Втрата доходів, знищення бізнесів, вимушене переміщення та мобілізація чоловічого населення стали факторами, що поставили під сумнів саму можливість існування стабільного середнього класу.

Незважаючи на ці виклики, середній клас в Україні вже довів свою роль як ядра громадянського суспільства. Саме його представники брали активну участь у протестних рухах – від Помаранчевої революції до Революції Гідності. У результаті саме середній клас став основним джерелом ініціатив з формування волонтерських мереж, локальних НУО, освітніх платформ, допомоги ЗСУ³.

Крім того, середній клас формує ядро платників податків, які забезпечують стабільність державного бюджету. У мирний час саме ця група споживає легальні послуги, орієнтована на дотримання правил, підтримує функціонування офіційної економіки, що є ключовим у контексті післявоєнного відновлення.

З точки зору соціології, середній клас – це не лише економічна категорія, а й культурна та світоглядна група, що характеризується високим рівнем освіти, прагненням до самореалізації, участі в управлінні державою. Саме ці якості роблять середній клас надзвичайно важливим для збереження демократичного ладу в умовах гібридних загроз і політичної турбулентності.

Варто також враховувати, що в країнах Центрально-Східної Європи, які пройшли шлях трансформації після радянського періоду, саме розвиток середнього класу став запорукою успішної євроінтеграції. Наприклад, у Польщі, Литві, Чехії спостерігалася пряма залежність між зростанням середнього класу

² Libanova, E. (2021). Social stratification in Ukraine: Trends and dynamics. Institute for Demography and Social Studies.

³ Stepurko, T., Rechel, B. (2023). Volunteerism and self-organization in wartime Ukraine. The Lancet Regional Health – Europe, 30.

й інституційною модернізацією⁴. Цей досвід є вартим для адаптації в українських реаліях.

Вплив повномасштабної війни на становлення середнього класу

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року радикально трансформувало умови існування соціальних груп в Україні, зокрема середнього класу. Якщо до війни ця категорія громадян демонструвала відносну економічну стабільність, доступ до освіти, охорони здоров'я та можливості самореалізації, то в умовах воєнного конфлікту ключові елементи цієї стабільності були зруйновані.

За оцінками міжнародних організацій, з початку повномасштабного вторгнення значна частина населення України зіткнулася зі зниженням доходів та втратою зайнятості. Зокрема, опитування МОМ (IOM) у 2022 році показало, що понад 60% внутрішньо переміщених осіб втратили роботу, а інші суттєво зменшили обсяги трудової діяльності⁵. Найбільше постраждали саме ті верстви, які раніше входили до складу середнього класу – малі та середні підприємці, фахівці сфери послуг, IT-працівники, освітяни, науковці. Особливо сильною була криза у сфері самозайнятості, що традиційно є одним із визначальних критеріїв для віднесення особи до середнього класу.

Окрему загрозу становить просторова дезінтеграція соціальної структури, зокрема середнього класу. За даними Міжнародної організації з міграції (IOM)⁶, станом на середину 2023 року понад 5,4 млн осіб стали внутрішньо переміщеними особами в межах України, тоді як, за оцінками УВКБ ООН, ще понад 5,9 млн українців отримали тимчасовий захист або інші форми статусу у кра-

⁴ Ekiert, G., & Hanson, S. E. (Eds.). (2003). *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe: Assessing the Legacy of Communist Rule*. Cambridge University Press.

⁵ IOM Ukraine. (2022). *Ukraine Internal Displacement Report – General Population Survey Round 7* <https://dtm.iom.int/es/node/14508>

⁶ IOM. (2023). *Ukraine Internal Displacement Report – Round 14* https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R14_Displacement_Final.pdf

їнах ЄС⁷. Це призвело до втрати не лише матеріальних активів (нерухомість, транспорт, бізнес), а й соціальних зв'язків, професійного статусу та середовища, яке забезпечувало відтворення середнього класу як стабільної соціальної групи.

Важливо також відзначити гендерний аспект: багато жінок середнього класу, які виїхали за кордон, втратили доступ до своїх професій, оскільки не змогли легально працевлаштуватися або були змушені перейти на низькокваліфіковану роботу. Водночас чоловіки середнього віку часто підлягали мобілізації, що означало переривання трудового шляху та втрату економічної спроможності родини.⁸

Ще один важливий чинник – інституційна нестабільність: війна підсилила недовіру до державних органів у певних регіонах, ускладнила доступ до фінансових ресурсів (кредитів, страхування), що є критичним для підприємницької діяльності. У результаті – значна частина представників середнього класу була змушена або скоротити активність, або перейти у тіньовий сектор економіки.⁹

Попри ці негативні тренди, в українському суспільстві сформувалися також нові прояви адаптації середнього класу. Наприклад, багато колишніх працівників офісної сфери перейшли до волонтерської діяльності, громадського сектору, започаткували локальні ініціативи підтримки переселенців, військових і вразливих груп. Це підтверджує високий рівень соціальної відповідальності, що є характеристикою середнього класу в демократичних країнах.

Таким чином, війна не лише завдала глибокої шкоди економічному становищу середнього класу, але й стимулювала його до нових форм самореалізації та солідарності, що можуть стати фундаментом для післявоєнного відновлення країни.

⁷ UNHCR. (2024). *Ukraine Refugee Situation* <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

⁸ OECD. (2025). *Ukraine: Gender, Displacement, and Employment Challenges* [https://one.oecd.org/document/DCD/DAC/GEN\(2025\)1/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DCD/DAC/GEN(2025)1/en/pdf)

⁹ Kharitonov, M. (2023). «*Ukrainian middle class during the war: Between survival and agency*». *Journal of Social Policy and Transformation*, 6(1), 28–42.

Можливості для відновлення середнього класу в Україні за підтримки ЄС

Попри серйозні виклики, середній клас в Україні зберігає потенціал стати рушієм економічного та соціального відновлення. Саме ця соціальна група здатна забезпечити сталу зайнятість, підприємницьку ініціативу, розвиток локальних громад та зміцнення інституційного середовища. У цьому контексті особливої ваги набуває роль Європейського Союзу, як ключового партнера України в процесі повоєнної трансформації.

ЄС уже сьогодні реалізує низку програм, спрямованих на фінансову, освітню та інституційну підтримку, які прямо або опосередковано орієнтовані на зміцнення середнього класу. Одним із найбільш успішних прикладів є ініціатива EU4Business, яка передбачає надання мікрогрантів, менторської підтримки, консультацій з цифрової трансформації для малих та середніх підприємств, особливо в регіонах, постраждалих від війни¹⁰. У 2022-2023 роках понад 5 тисяч підприємців отримали фінансову допомогу через цю програму, з яких понад 60% – жінки.

Важливим ресурсом для середнього класу є програми перекваліфікації та цифрової освіти, які реалізуються через Erasmus+, Digital Europe та EU4Skills. Ці ініціативи дозволяють підвищити конкурентоздатність українських фахівців на внутрішньому та європейському ринках праці, а також сприяють розвитку людського капіталу серед переселенців, ветеранів та молоді.

Крім того, ЄС активно підтримує розвиток соціального підприємництва, що є особливо важливим у контексті відбудови локальних економік. Програма Team Europe for Ukraine включає компоненти з розвитку кооперативів, підтримки підприємств, що працевлаштовують вразливі групи населення, та стимулювання ініціатив у сфері «зеленої» економіки. У перспективі саме ці сектори можуть стати платформою для формування нового середнього класу, орієнтованого на інновації та соціальну відповідальність.

¹⁰ EU4Business. (2023). Annual Report 2022-2023: Supporting Ukraine's Recovery <https://eu4business.org.ua/uploads/24/02/07/2dc692303184a4bf34cc684e293f511f.pdf>

Проте важливо також звертати увагу на структурні обмеження, які перешкоджають ефективному використанню підтримки ЄС. Серед них: обмежений доступ до інформації в малих громадах, брак локальних консультантів та фахівців з проектного менеджменту, складні вимоги до подання заявок. Багато представників середнього класу не мають можливості залучати кошти ЄС через надмірну бюрократію або мовний бар'єр.

Окремим викликом є асиметрія у доступі до допомоги між містом і селом, центром і периферією, а також між тими, хто залишився в Україні, і тими, хто перебуває за кордоном. В умовах масштабної міграції важливо координувати підтримку таким чином, щоб вона сприяла реінтеграції українців, які планують повернутися, і щоб їхній досвід, знання та капітал працювали на зміцнення середнього класу в Україні.

З огляду на те, що Україна отримала статус країни-кандидата на вступ до ЄС, роль середнього класу у процесі адаптації до стандартів ЄС, а також у моніторингу реформ, буде лише зростати. Це вимагає комплексного бачення політики відновлення, в якій підтримка середнього класу розглядається не як елемент соціального захисту, а як інвестиція в майбутню стійкість і демократичність країни.

Висновки та рекомендації

Повномасштабна війна в Україні стала не лише трагедією для мільйонів людей, а й глибоким соціально-економічним зламом, який особливо болісно вразив середній клас. Саме ця соціальна група – економічно активна, освічена, проєвропейськи орієнтована – зазнала деструктивного впливу війни: втрати джерел доходу, руйнування бізнесу, примусового переміщення, вимушеної еміграції та соціального виключення. Утім, водночас середній клас виявив високу здатність до мобілізації, адаптації й громадянської відповідальності, особливо у сфері волонтерства та місцевих ініціатив.

Аналіз показує, що саме середній клас є ключовим агентом відновлення – не лише економічного, а й інституційного та морального. Без активної участі цієї соціальної групи неможливе створення прозорого ринку, функціонуючої демократії, конкурентної освіти, ефективного місцевого самоврядування. Відтак,

політика післявоєнної трансформації має базуватися на збереженні та розвитку середнього класу як центрального суб'єкта модернізації.

У цьому контексті першочергового значення набувають економічні кроки, спрямовані на створення стабільних фінансових інструментів для підтримки малого та середнього бізнесу. Йдеться передусім про довгострокові кредити, гранти, програми гарантування, які дозволять підприємцям відновити діяльність у деокупованих і постраждалих регіонах. Не менш важливо забезпечити інтеграцію українських підприємств у європейські економічні ланцюги через спрощення митних процедур, сертифікацію продукції за стандартами ЄС та стимулювання кооперації з малими і середніми підприємствами країн-членів. Окремої уваги потребує підтримка самозайнятих осіб та фрилансерів, які формують динамічний сегмент середнього класу в умовах цифрової трансформації.

Другий важливий напрям – освітній та кадровий. В умовах великої втрати кваліфікованих кадрів необхідно інвестувати у системи перекваліфікації та перепрофілювання осіб, які втратили роботу через війну або вимушене переміщення. Паралельно слід запровадити стимулювання для повернення українських фахівців з-за кордону. Це можуть бути податкові пільги, доступ до житла, підтримка у відкритті бізнесу, що сприятиме реінтеграції в українське суспільство.

У сфері інституційного розвитку пріоритетом має стати підвищення ефективності структур, відповідальних за адміністрування фінансової та гуманітарної допомоги. Це означає зниження бюрократичних бар'єрів, спрощення процедур подання на гранти й пільги, а також посилення прозорості через цифровізацію. Доцільним кроком також є створення локальних «інкубаторів підтримки середнього класу» – регіональних центрів, які поєднуюватимуть освітні, юридичні, консультаційні та проектні послуги для громадян і бізнесу.

На рівні соціальних цінностей вартим підтримки є розвиток соціального підприємництва та кооперативного руху, які сприяють інклюзії, локальному розвитку та формуванню довіри всередині громад. Також важливо проводити масштабні інформаційні та комунікаційні кампанії, що підкреслюють ключову

роль середнього класу в побудові демократичної, відповідальної та стійкої держави.

Підтримка середнього класу не може розглядатися як елемент соціального захисту – це інвестиція в довготривалу стабільність, демократичний розвиток і євроінтеграційне майбутнє України. У партнерстві з Європейським Союзом реалізація цієї стратегії може забезпечити не лише відновлення після війни, а й якісне оновлення суспільного контракту.

Таким чином, середній клас може стати не лише жертвою війни, але й агентом змін у процесі відбудови, інтеграції до Європейського Союзу та переходу до стійкої моделі розвитку. Успішна політика підтримки цієї групи має бути не фрагментарною, а системною, міжсекторальною і заснованою на довгостроковому стратегічному баченні – саме це дозволить уникнути повторної соціальної деградації в поствоєнний період.

References:

1. Ekiert, G., & Hanson, S. E. (Eds.). (2003). *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe: Assessing the Legacy of Communist Rule*. Cambridge University Press.
2. EU4Business. (2023). *Annual Report 2022-2023: Supporting Ukraine's Recovery*. <https://eu4business.org.ua/uploads/24/02/07/2dc692303184a4bf34cc684e293f511f.pdf>
3. Fukuyama, F. (2004). *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century*. Cornell University Press.
4. IOM. (2023). *Ukraine Internal Displacement Report – Round 14* https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R14_Displacement_Final.pdf
5. IOM Ukraine. (2022). *Ukraine Internal Displacement Report – General Population Survey Round 7* <https://dtm.iom.int/es/node/14508>
6. Kharitonov, M. (2023). «Ukrainian middle class during the war: Between survival and agency». *Journal of Social Policy and Transformation*, 6(1), 28–42.
7. Libanova, E. (2021). *Social stratification in Ukraine: Trends and dynamics*. Institute for Demography and Social Studies.
8. OECD. (2025). *Ukraine: Gender, Displacement, and Employment Challenges* [https://one.oecd.org/document/DCD/DAC/GEN\(2025\)1/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DCD/DAC/GEN(2025)1/en/pdf)
9. Stepurko, T., Rechel, B. (2023). *Volunteerism and self-organization in wartime Ukraine*. *The Lancet Regional Health – Europe*, 30.
10. UNHCR. (2024). *Ukraine Refugee Situation* <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>